

Bartošková, Andrea

Obolus mrtvých a jeho význam pro datování archeologických pramenů

Archaeologia historica. 2013, vol. 38, iss. 1, pp. 129-138

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128311>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Obolus mrtvých a jeho význam pro datování archeologických pramenů

ANDREA BARTOŠKOVÁ

Abstrakt: Článek je příspěvkem do diskuse o datovacích schopnostech mincí vložených ve funkci obolu mrtvých do hrobů zemřelých osob. Je předložena argumentace vedoucí k závěru, že raně středověké mincovní nálezy obolu z Čech a Moravy jsou nositeli absolutních dat. Zároveň je předvedena ukázka příkladného využití obolu jako chronologické opory pro archeologické datování. Konkrétně jde o datování zániku raně středověkého hradiště Budeč (k. ú. Kováry, okr. Kladno) a zkorigování chronologie mladohradištní keramiky.

Clíčová slova: raný středověk – mince – hroby – absolutní datování – stratigrafie – keramika.

Charon's Obol of the Dead and its Importance in the Dating of Archaeological Sources

Abstract: This article is a contribution to the discussion about the dating potential of coins placed in graves and functioning as Charon's obol. As concluded from the presented arguments, early-medieval coins from Bohemia and Moravia employed as grave goods convey absolute dating. At the same time, the article demonstrates the use of Charon's obol as a chronological aid in archaeological dating. The concrete example concerns the dating of the decline of the early-medieval Budeč hillfort (Kováry cadastral zone, Kladno district) and the amending of chronology of the Late Hillfort period pottery.

Key words: Early Middle Ages – coins – graves – absolute dating – stratigraphy – pottery.

Jako „obolus mrtvých“ je označována mince, která byla záměrně vložena do hrobu zemřelé osoby, nejčastěji do její ruky. V raně středověkých Čechách se zvyk vkládat mince do hrobů začíná uplatňovat v nevelkém časovém odstupu od začátku přemyslovského mincování. Podle P. Radoměského, který jako první u nás ve své pozoruhodné práci z roku 1955 statisticky vyhodnotil české a moravské mincovní nálezy z raně středověkých kostrových hrobů, byl zvyk „obolu mrtvých“ v Čechách záležitostí časově omezenou na léta 1035–1110 a na Moravě na léta 1010–1110, přičemž největší podíl mincí sestával z ražeb z let 1035–1085. Zřetelný nálezový horizont denárů považoval za doklad toho, že do hrobů byly dávány mince těch ražeb, které obíhaly v době uložení do hrobu (Radoměský 1955, 38–55). K obdobným závěrům dospěla v roce 1967 E. Kolníková, která podrobila statistické analýze nejen nálezový komplex mincí z raně středověkých hrobů z Čech a Moravy, ale i ze Slovenska, Polska a Maďarska. Zjistila, že vývoj zvyku vkládat minci do hrobu je v těchto zemích srovnatelný – největší obliby dosáhl v druhé polovině 11. století a po tomto období postupně zaniká. Na rozdíl od P. Radoměského, který za „obol mrtvých“ považoval pouze jednu rituálně uloženou minci v hrobě, E. Kolníková pokládá za obol i dvě až tři mince v hrobě uložené stejným rituálním způsobem jako jedna mince. Okolnost, že v případech dvojnásobného či trojnásobného obolu jde o stejné nebo chronologicky blízké ražby, je podle ní potvrzením oprávněnosti názoru P. Radoměského, že do hrobů byly jako „obol mrtvých“, tj. jako prostředek k zajištění všeho potřebného v posmrtném životě, vkládány platné mince (Kolníková 1967, 217, 222). Vypovídací hodnotou mincí záměrně vložených do raně středověkých hrobů se na konci 90. let zabýval J. Klápště, který předložil soupis českých hrobových nálezů mincí z 10.–16. století a znovu zhodnotil celou problematiku. Poukázal na skutečnost, že zvyk „obolu mrtvých“ na prahu 12. století v Čechách nezaniká, nýbrž přetrvává až do 16. století.¹ Kolem roku 1100 se však z podstatné části přestává pohřbívat na řadových nekostelních hřbitovech, k nimž se z velké části vztahují mincovní nálezy posuzované P. Radoměským. Mizí jedna z kategorií míst pohřbívání, nikoliv však zvyk vkládání „obolu mrtvých“ do hrobů. Ten je nadále uplatňován na etážových kostel-

¹ Na tento jev obdobně poukázala A. Bartošková (1999, 729).

ních hřbitovech a podle dnešní evidence mincí bezpečně sahá do průběhu 12.–13. století a ojediněle i do 14., 15. a 16. století. V českém raně středověkém prostředí se zvyk vkládání mincí do hrobů váže k různým sociálním prostředím, uplatnil se jak na přemyslovských hradech, tak na venkově při pohřbívání mužů, žen i dětí. Markantní je však nízký podíl pohřbených vybavených mincí, což vede J. Klápště k závěru, že mince v hrobech nelze jako součást přechodového pohřebního rituálu ztotožňovat s náhradou milodarů či s „prevozním poplatkem“, neboť zastoupení mincí na českých raně středověkých pohřebištích by muselo být výrazně vyšší. Zároveň konstatuje, že jednotlivé mince vložené při pohřebních obřadech do hrobů zemřelých osob nevyprávějí samy o sobě o užívání raženého kovu jako oběživa (Klápště 1999, 774–783). Zatím poslední soupis hrobových nálezů mincí z Čech a Moravy, který zahrnuje ražby z 10.–14. století, zveřejnila B. Marešová (2008). Nutno ještě zmínit článek Š. Ungermana o počátcích mladohradištních pohřebišť na Moravě, v němž mimo jiné věnuje pozornost moravským hrobovým nálezům mincí uherských panovníků, zejména ražbám Štěpána I. (1000–1038; Ungerman 2010, 231–233).

Z aktuálního názového profilu mincí nalezených na českých a moravských pohřebištích vyplývá, že počátky zvyku záměrného vkládání mincí do hrobů – pomineme-li v Čechách ojedinělý hrobový nález mince z poloviny 10. století, stříbrný denár Jindřicha I. Bavorského (948–955) z pohřebiště u kostela Panny Marie na Budči, kde byl nalezen u lebky dospělé osoby (Guth 1934, 767–768, tab. XLV:2) – spadají v Čechách i na Moravě do první třetiny 11. století. Vkládání mincí do hrobů vrcholí po polovině 11. století. Četnost hrobových nálezů mincí je však výrazně vyšší na Moravě než v Čechách (viz Marešová 2008, tab. 1, 2). Zatímco na řadových nekostelních pohřebištích zvyk vkládání „obolu mrtvých“, jenž se váže k úzkému časovému horizontu 11. století, na prahu 12. století ustává, na etážových kostelních hřbitovech tento zvyk přetrvává až do 16. století, byť v podstatně menší míře a vesměs s nejasnými nálezovými okolnostmi. Oproti řadovým pohřebištím, z nichž pochází naprostá většina registrovaných hrobových nálezů mincí, je na etážových, po staletí užívaných kostelních hřbitovech pravděpodobnost dochování neporušených hrobů a tím i dokladů tradice „obolu mrtvých“ nesrovnatelně nižší. Mince nalezené v neporušených hrobech řadových i etážových pohřebišť byly zjištěny u hlavy, v ústech, v oblasti hrudníku či pánve, nejčastěji však v ruce (především pravé) nebo v jejím těsném okolí. Zcela převažují nálezy jedné mince v hrobě, vyskytují se však i dvě či tři mince v hrobě. Uvedme si nyní výčet hrobů se dvěma nebo třemi mincemi z území Čech a Moravy (přehledná tabulka – obr. 1).²

V Čechách registrujeme tři takové hrobové nálezy, ovšem s nestejnou vypovídací hodnotou. První vícenásobný mincovní nález je z Čáslavského Hrádku, kde jeden z hrobů odkrytých K. Čermákem obsahoval tři spleené denáry knížete Jaromíra (1003–1012). Žádné bližší údaje o poloze mincí v hrobě nejsou uvedeny (Radoměský 1955, 16). Druhý hrobový nález mincí je z Malého Března na Mostecku, kde v hrobě nedospělého jedince (hrob 22) ležely u lebky dvě mince, z nichž jedna byla ražba knížete Oldřicha (1012–1034), z druhé se však zachoval jen neurčitelný zlomek. Součástí hrobové výbavy byly ještě čtyři bronzové záušnice a čtyři ornáky (Klápště 1994, 66). Zatímco u obou uvedených mincovních nálezů pracujeme víceméně s předpokladem, že představují vícenásobný „obolus mrtvých“, neboť u prvního neznáme jeho polohu v hrobě a u druhého ražbu jedné z mincí, zcela jasným dokladem vícenásobného obolu mrtvých je hrobový nález mincí z Prahy-Břevnova. V rámci revizního výzkumu hrobů v břevnovském klášteře byl u románské krypty kostela sv. Markéty odkryt hrob dospělého jedince, u jehož pravé dlaně, respektive v místě pravé dlaně, ležely tři spleené denáry, z nichž oba krajní představují ražby z období druhé vlády Vladislava I.

² Do výčtu českých a moravských hrobů se dvěma či třemi mincemi (obr. 1) nejsou zahrnuty dva hroby z mladohradištního pohřebiště v Divákách (okr. Břeclav), které (soudě podle publikované tabulky) obsahovaly mince dvou současných ražeb (Živný 2012, 264, tab. 1). Jde o hroby 70 a 122, přičemž v každém z nich byly nalezeny dva denáry moravských úředních knížat z období jejich společné ražby – Ota I. Olomoucký (1061–1087) a Konrád I. Brněnský (1061–1092). V hrobě 70 ležely mince u levého ramene pohřbeného muže (ve věku 40–50 let), v hrobě 122 se nacházely v oblasti hrudníku (muž ve věku 40–50 let).

Hroby s vícenásobným „obolem mrtvých“							
	Lokalita	Bližší lokalizace	Hrob	Počet mincí	Ražba	Uložení	Poznámka
Čechy	Čáslavský Hrádek			3 slepené mince	Jaromír (1003-1012)		
	Malé Březno		hr. 22	2 mince	Oldřich (1012-1034)	u lebky	z jedné mince jen zlomek
	Praha -Břevnov	kostelní hřbitov u románského krypty kostela sv. Markéty	hr. 3	3 slepené mince	Vladislav I. (1120-1125)	u pravé dlaně	prostřední denár je stejného průměru (16/17 mm) jako obě určené krajní mince
Morava	Hodonín			3 mince	Štěpán I. (1000-1038)	mezi lebkou a lopatkou	
	Mistřín		hr. 20	2 mince	Ota I. Sličný (1061-1087)	mezi hrudí a levou kostí ramenní	
	Mušov		hr. 136	2 mince	Konrád I. (1061-1092), Ota I. Sličný (1061-1087)	u pravé části pánve	období společné ražby
	Mušov		hr. 225	2 mince	Konrád I. (1061-1092)	u levého předloktí	
	Uherské Hradiště - Sady	Na Špitálkách	hr. 47/62	2 mince	Svatopluk (1095-1107)	u levého boku	jeden z denárů bez bližšího určení
	Uherské Hradiště - Sady	Na Špitálkách	hr. 35/63	2 mince	Svatopluk (1095-1107)	u levého předloktí	

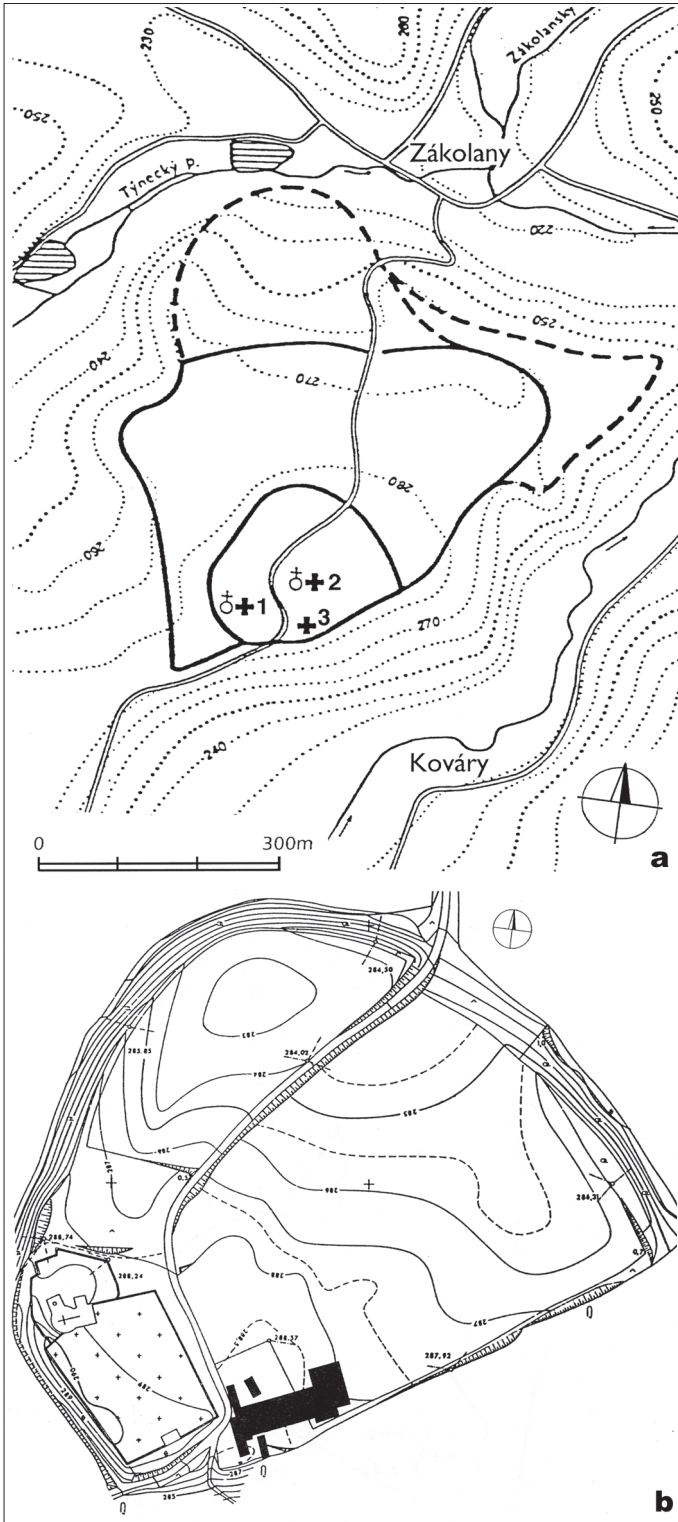
Obr. 1. Výčet hrobů se dvěma až třemi chronologicky stejnými mincemi z území Čech a Moravy. Podle Marethová 2008, tab. 1, doplnila a upravila A. Bartošková.

Abb. 1. Auflistung der Gräber mit zwei bis drei chronologisch gleichen Münzen aus Böhmen und Mähren. Nach Marethová 2008, Tab. 1, ergänzt und modifiziert von A. Bartošková.

(1120–1125). Prostřední denár nebyl zatím určen, je však stejného průměru (\varnothing 16–17 mm) jako obě krajní mince (Müller–Tryml 2009).

V rámci moravských hrobových nálezů mincí je evidováno šest hrobů se dvěma, případně třemi mincemi. Tři mince stejné ražby jsou známy z Hodonína, kde byl odkryt hrob obsahující tři uherské denáry Štěpána I. (1000–1038), které ležely mezi lebkou a lopatkou pohřbené osoby (Šikulová 1960). V ostatních pěti případech vícenásobného obolu na Moravě byly v hrobech uloženy dvě mince chronologicky stejné ražby. Na řadovém pohřebišti v Mistříně byly v hrobě 20 kromě dvou záušnic nalezeny dva denáry Oty I. Olomouckého (1061–1087), z nichž jeden byl objeven pod pravou pánevní kostí a druhý ležel mezi hrudníkem a levou kostí ramenní (Dohnal–Ondruš 1964). Na pohřebišti v Mušově byly zjištěny dva případy dvou rituálně uložených mincí v hrobě. V hrobě 136 ležely u pravé části pánve pohřbeného dítěte (ve věku 8–9 let) dva denáry, z nichž jeden je ražba Konráda I. (1061–1092), knížete brněnského údělu, a druhý denár je ražba Oty I. (1061–1087), knížete olomouckého údělu. Oba denáry pocházejí z období jejich společné ražby. Z hrobu 136 pochází ještě jedenáct záušnic, z nichž deset je bronzových a jedna je měděná, stříbrem plátovaná. Druhým případem nálezů dvou mincí v hrobě na pohřebišti v Mušově je hrob 225, v němž byla pohřbena žena ve věku 30–40 let a u jejího levého předloktí byly dva denáry Konráda I. Brněnského (1061–1092). V hrobě byla také nalezena jedna olověná záušnice (Jelínková 1999). Poslední dva případy dvou rituálně uložených mincí v hrobě jsou z pohřebiště Uherské Hradiště – Sady (poloha Na Špitálkách). V hrobě 47/62 byly u levého boku pohřbené osoby nalezeny dva denáry, z nichž jeden je ražba knížete olomouckého údělu Svatopluka (1095–1107), u druhého denáru však ražba není určitelná. V druhém případě jde o hrob 35/63, v němž byl pohřben muž a u jeho levého předloktí ležely dvě mince stejné ražby – dva denáry Svatopluka Olomouckého (1095–1107), které pravděpodobně vypadly z pravé ruky složené přes břicho. Součástí hrobu byla i železná břitva (Sejbal 1986).

Z předloženého výčtu hrobů se dvěma nebo třemi rituálně uloženými mincemi z území Čech a Moravy vyplývá, že se jedná o denáry stejné ražby, případně o denáry z období společné ražby moravských údělných knížat. Ve všech dosud známých hrobových nálezech

Obr. 2. Budeč (k. ú. Kováry, okr. Kladno); a – situační pláněk hradíšt s vyznačením polohy pohřebíšt na akropoli. 1 – u rotundy sv. Petra; 2 – u kostela Panny Marie; 3 – v jižní části akropole; b – odkryv v jižní části akropole v letech 1977–1979. Podle Bartošková 1999, obr. 1, 2 na s. 727–728.

Abb. 2. Budeč (Katastergebiet Kováry, Bez. Kladno); a – Lageplan des Burgwalls mit eingezeichneter Lage der Bestattungen auf der Akropolis. 1 – an der St.-Peter-Rotunde; 2 – an der Marienkirche; 3 – im Südteil der Akropolis; b – Freilegungen im Südteil der Akropolis von 1977–1979. Nach Bartošková 1999, Abb. 1, 2 auf S. 727–728.

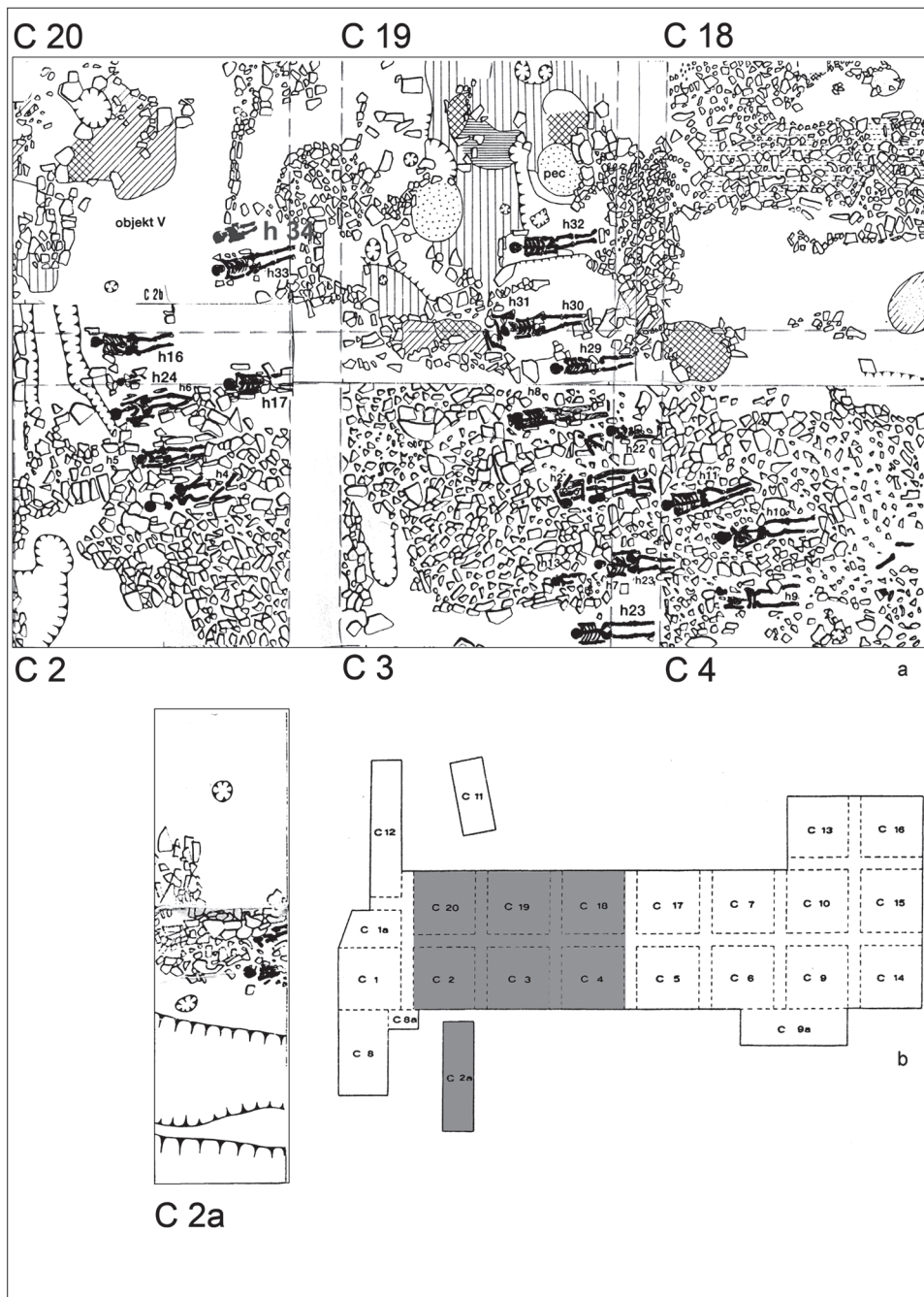
vícenásobného obolu v Čechách a na Moravě se tedy vždy jedná o chronologicky stejné ražby. Tato skutečnost umožňuje závěr, že do hrobů byly vkládány jako „obol mrtvých“ aktuální mince, tj. ražby, které v době ukládání jednotlivých pohřbů byly právě v oběhu.

Poznatek, že středověké mince vkládané rituálně při pohřebním obřadu do hrobů zemřelých osob představovaly na našem území platné ražby, jsem uplatnila při revizním zpracování archeologických výzkumů prováděných v 70. a 80. letech 20. století na raně středověkém hradišti Budeč (k. ú. Kováry, okr. Kladno) – konkrétně v souvislosti s datováním zániku budečského hradu. Ten byl autory výzkumu budečské akropole Z. Váňou a M. Šollem nejdříve kladen do průběhu 12. století, protože koncem 12. století se na jižním okraji hradiště začalo pohřbívat již do jeho trosk (Šolle–Váňa 1983, 35). Z. Váňa toto datování pak ve své finální práci shrnující archeologický výzkum budečského hradiště v letech 1972–1986 poněkud upravil – uvádí, že se v daném prostoru začalo pohřbívat v první, spíše až ve druhé třetině 12. století (Váňa 1995, 125). Přibližme si proto archeologickou situaci v jižní části akropole, která začátek pohřbívání a v návaznosti i časový rámec zániku budečského hradu umožňuje stanovit zcela přesně (Bartošková 1999, 726–731). V uvedených místech, zhruba 50 m od jižního okraje hřbitova okolo kostela Panny Marie, bylo zachyceno nekostelní řadové pohřebiště (obr. 2), jehož hroby byly zapuštěny do kamenných destruktí zaniklých sídlištních staveb a vnitřního opevnění (obr. 3). Pohřebiště čítající 34 kostrových hrobů (29 dospělých a 5 dětských) odkrýval v letech 1977–1979 v souvislosti se sledováním sídlištní situace v jižní části akropole Z. Váňa (1995, 121, 125, obr. 70, 87). Hrobovou výbavu mělo pouze osm pohřbů – s výjimkou hrobu 34, v němž byla nalezena rituálně uložená mince, šlo hlavně o nálezy bronzových záušnic velkých průměrů (okolo 50 mm). Právě zmíněný pohřeb s mincí ve funkci „obolu mrtvých“ je významnou oporou pro datování pohřebiště a zároveň pro datování zániku budečského hradu, do jehož trosk byl hrob 34 spolu s ostatními hroby zahlouben (obr. 4). Jde o pohřeb dítěte, u jehož pravé ruky ležel

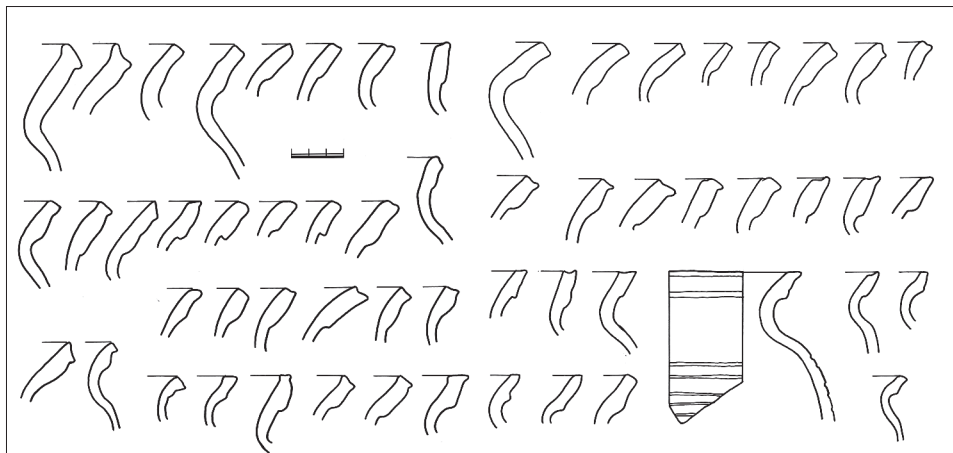
Obr. 3. Budeč, jižní část akropole. Pohřebiště založené po zániku hradiště do jeho kamenných trosk. Podle Váňa 1995, obr. 87:4 na s. 120.

Abb. 3. Budeč, Südteil der Akropolis. Nach dem Untergang des Burgwalls in dessen Steintrümmern angelegtes Gräberfeld. Nach Váňa 1995, Abb. 87:4 auf S. 120.

Obr. 4. Budeč, jižní část akropole, odkryv v letech 1977–1979: a – výřez z kresebné dokumentace hrobů zahloubených do kamenných destrukcí nejmladších sídlištních staveb (zvýrazněn hrob 34 s nálezem mince Bořivoje II.), b – očíslování sektorů (šedě vyznačen výřez z kresebné dokumentace hrobů). Podle plánů výzkumu v letech 1977–1979 (Váňa 1983a; 1983b; 1983c) vyhotovila A. Bartošková.

Abb. 4. Budeč, Südteil der Akropolis, Freilegungen von 1977–1979: a – Ausschnitt aus der Zeichendokumentation der in den Steinzerstörungen der jüngsten Siedlungsbauten eingetieften Gräber (Hervorhebung Grab 34 mit dem Fund der Münze von Bořivoj II.), b – Nummerierung der Sektoren (grau gekennzeichnet Ausschnitt aus der Zeichendokumentation der Gräber). Gemäß den Planskizzen der Grabung von 1977–1979 (Váňa 1983a; 1983b; 1983c) erstellt von A. Bartošková.

Obr. 5. Budeč, jižní část akropole. Okraje nádob archaicky zduřelého typu okraje ze zánikového horizontu hradiště. Kresba L. Raslová.

Abb. 5. Budeč, Südteil der Akropolis. Gefäßränder des archaisch geschwollenen Randtyps aus dem Untergangshorizont des Burgwalls. Zeichnung L. Raslova.

půldenár ražený v době první vlády knížete Bořivoje II. (1100–1107) a v době Bořivojova pokusu o uchopení moci na přelomu roku 1109 a 1110 (Bartošková–Sláma 1997, 151, obr. 3). Na základě výše prezentovaného poznatku, že do hrobů byly vkládány jako „obol mrtvých“ mince, které v době jednotlivých pohřbů byly právě v oběhu, lze oprávněně předpokládat, že půldenár Bořivoje II., ražený v prvním desetiletí 12. století, byl přibližně ve stejné době vložen do dětského hrobu v jižní části budečské akropole. Pohřbívalo-li se v těchto místech již na počátku 12. století, pak zánik nejmladšího osídlení a opevnění, tzn. zánik budečského hradu, do jehož troskek byly hroby řadového nekostelního hřbitova zahlobeny, spadá již do druhé poloviny 11. století, a nikoliv do 12. století, jak bylo prezentováno autorem výzkumu jižní části budečské akropole.

Stratigrafické situace při jižním okraji akropole, která umožnila prostřednictvím mince ve funkci „obolu mrtvých“ zkorrigovat datování zániku budečského hradu, bylo zároveň využito k upřesnění chronologie mladohradištní keramiky (Bartošková 1999, 731–736). Posloužily k tomu zlomky keramických nádob, které se vyskytovaly v kamenných destrukcích nejmladších sídlištních staveb a souvisely se zánikem hradu, kladeným na základě výše uvedených absolutně datovaných stratigrafických souvislostí do druhé poloviny 11. století. Podstatná je přitom okolnost, že po zániku pohřbívání nedošlo v daném prostoru k žádné pozdější sídlištní aktivitě, čímž je eventualita mladších kontaminací vyloučena. Keramiku ze zánikového horizontu budečské akropole reprezentují především početně zastoupené silnostěnné varianty archaicky zduřelého typu okraje (obr. 5), což je typ mladohradištní keramiky, jehož výskyt byl všeobecně kladen nejdříve do doby kolem poloviny 12. století (Čiháková 1984, 257; Boháčová–Frolík–Tomková–Žegklitz 1988, 181; Boháčová 1994, 13–16; 1997, 87–89; Dragoun 1996, 33, 36; Frolík–Smetánka 1998, 298). Toto datování se opíralo o náleзовou situaci v prostoru bývalého biskupova domu na Pražském hradě, kde byl větší fragment nádoby s archaicky zduřelým okrajem nalezen na podlaze domu v požárové vrstvě, považované za stopy požáru z roku 1142 (Boháčová–Frolík–Chotěbor–Žegklitz 1986, 124, obr. 6:39, 7:3). Všeobecně přijímané datování počátku výskytu keramiky archaicky zduřelého typu okraje do období kolem roku 1142 pak vedlo k tomu, že přítomnost tohoto typu okraje ve vybraném nálezovém kontextu byla brána jako určující kritérium pro jeho chronologickou interpretaci, tj. pro datování příslušného nálezového kontextu do období nejdříve kolem poloviny 12. století (např. Boháčová 1997, 86–87; k tomu srov. Bartošková 1999, pozn. 7, s. 736). Skutečnost, že keramika s archaicky zduřelou profilací okrajů je výrazně zastoupena v zánikovém horizontu budečské akropole, a tudíž musela být vzhledem ke své výrazné

početnosti užívána ještě v době sídlištní aktivity na hradišti, poukázala na nutnost korekce dosavadního chronologického třídění mladohradištní keramiky. Na základě absolutně datované stratigrafické situace na Budči je třeba počátek výskytu archaicky zduřelého typu okraje, který v středočeském raně středověkém prostředí postupně vystřídal kalichovitý typ okraje, datovat nejpozději do druhé poloviny 11. století.

Na nezbytnost upřesňovat chronologickou výpověď středověké keramiky pomocí nosných archeologických situací opakovaně upozorňoval nedávno zesnulý L. Hrdlička (1993, 106–107; 1997, 652–653). Stratigrafická situace v jižní části budečské akropole, kde do trosek hradiště založené nekostelní pohřebiště umožnilo prostřednictvím mince z prvního desetiletí 12. století (nalezené ve funkci „obolu mrtvých“ v jednom z hrobů) datovat zánik budečského hradu do druhé poloviny 11. století a zároveň nástup mladohradištní keramiky archaicky zduřelých okrajů (vyskytující se ve výrazném množství mezi kamennými rozvalinami nejmladších sídlištních staveb) nejpozději do druhé poloviny 11. století, je zaručeně jednou z oněch nosných archeologických situací.

Literatura

- BARTOŠKOVÁ, A., 1999: Zánikový horizont budečské akropole. Ke chronologii raně středověké keramiky – Der Untergangshorizont des Akropolisburgwalls von Budeč. Zur Chronologie der frühmittelalterlichen Keramik, AR LI, 726–739.
- BARTOŠKOVÁ, A.–SLÁMA, J., 1997: Nové mincovní nálezy na Budči – Neue Münzfunde auf Budeč, Numismatische listy 52, 150–152.
- BOHÁČOVÁ, I., 1994: Několik poznámek k opevnění Pražského hradu na sklonku raného středověku a k současnému stavu jeho poznání – Einige Bemerkungen zur Befestigung der Prager Burg am Ende des Frühmittelalters. Der zeitgenössische Zustand der Erkenntnisse, AH 19, 9–18.
- 1997: Keramika přelomu raného a vrcholného středověku z prostoru čp. 39 a 40 ve Vikářské ulici na Pražském hradě – Keramik von der Wende des Früh- und Hochmittelalters im Raum der Vikariusgasse Nr. 39 und 40 auf der Prager Burg, AR XLIX, 86–102.
- BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–CHOTĚBOR, P.–ŽEGKLITZ, J., 1986: Bývalý biskupův dům na Pražském hradě – Das ehemalige Bischofshaus auf der Prager Burg, AH 11, 117–126.
- BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–TOMKOVÁ, K.–ŽEGKLITZ, J., 1988: Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu v letech 1980–1987 – Vorläufige Ergebnisse der Erforschung der Prager Burg in den Jahren 1980–87, AH 13, 173–198.
- ČIHÁKOVÁ, J., 1984: Pražská keramika 11.–13. století. In: Ječný, H. a kol., Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města – Prag im Frühmittelalter. Eine der gegenwärtigen Betrachtungsweisen der Entwicklung der Přemyslidenstadt, Archaeologica Pragensia 5, 257–262.
- DRAGON, Z., 1996: Nález románských stavby v areálu sv. Jiljí na Starém Městě pražském – Der Fund eines romanischen Baues im Areal St. Ägidus in der Prager Altstadt, AH 21, 31–41.
- DOHNAL, V.–ONDRUŠ, V., 1964: Mladohradištní pohřebiště na Olomoucku, AR XVI, 191–208.
- FROLÍK, J.–SMETÁNKA, Z., 1998: K archeologickému studiu Pražského hradu, AR L, 295–307.
- GUTH, K., 1934: Praha, Budeč, Boleslav. In: Svatováclavský sborník I, 686–818. Praha.
- HRDLIČKA, L., 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky – Bemerkungen zur Chronologie der Prager mittelalterlichen Keramik, AR XLV, 93–112.
- 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu – Zur Aussagekraft der stratigraphischen Entwicklung der Prager Burg, AR XLIX, 649–662.
- JELÍNKOVÁ, D., 1999: Slovanské pohřebiště z 9.–12. století v Mušově. Katalog. Brno.
- KLÁPŠTĚ, J., 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách – Ein Beitrag zur archäologischen Erforschung der Rolle der Münzen im Přemyslidenreich Böhmen, AR LI, 774–808.
- KOLNÍKOVÁ, E., 1967: Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hrobech na Slovensku – Totenobolus in frühmittelalterlichen Gräbern der Slowakei, Slovenská archeológia 15, 189–254.
- MARETHOVÁ, B., 2008: Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů) – A contribution to the knowledge of early medieval cemeteries (coins in graves), Studia mediaevalia Pragensia 8, 7–44.
- MÜLLER, M.–TRYML, M., 2009: Revizní výzkum hrobů v břevnovském klášteře – The checking examination of graves at Břevnov monastery, Archeologie ve středních Čechách 13, 865–899.
- RADOMĚRSKÝ, P., 1955: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě – The Dead-Obolus by the Slavs of Bohemia et Moravia, SbnM A IX, 3–81.
- SEJBAL, J., 1986: Nálezy denárů z pohřebiště na sadské vyšíně velkomoravského Starého města. In: Denárová měna na Moravě, 98–183. Brno.

- ŠIKULOVÁ, V., 1960: Uherské denáry ze slovanského hrobu z Hodonína, Numismatický sborník 6, 375–376.
- ŠOLLE, M.–VÁŇA, Z., 1983: Budeč, památník českého dávnověku. Kladno.
- UNGERMAN, Š., 2010: Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě – Die Anfänge der jungburgwallzeitlichen Gräberfelder in Mähren. In: Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám, 220–239, 814–817. Praha.
- VÁŇA, Z., 1983a: Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno, 1977, NZ uloř. v archivu ARÚ AV ČR v Praze, ř. j. 3757/83.
- 1983b: Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno, 1978, NZ uloř. v archivu ARÚ AV ČR v Praze, ř. j. 3758/83.
- 1983c: Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno, 1979, NZ uloř. v archivu ARÚ AV ČR v Praze, ř. j. 975/83.
- 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
- ŽIVNÝ, M., 2012: Nálezy mincí z mladohradištních hrobů v Divákách a jejich začlenění do problematiky hrobových mincí z 11. století na Moravě – Die Münzfunde aus jungburgwallzeitlichen Gräbern in Diwak (Diváky) und ihre Eingliederung in die Problematik der Grabmünzen des 11. Jahrhunderts in Mähren, JM 48, 261–266.

Zusammenfassung

Ein Totenobolus und seine Bedeutung für die Datierung archäologischer Quellen

Mit der Problematik der Datierungsfähigkeiten von absichtlich in die Gräber von Verstorbenen gelegten Münzen habe ich mich im Zusammenhang mit der Frage begonnen zu beschäftigen, in welchen Zeitraum der Untergang des frühmittelalterlichen Burgwalls Budeč (Katastergebiet Kováry, Bezirk Kladno) datiert werden kann. Dieser wurde von Z. Váňa und M. Šolle, welche die Grabung auf der Akropolis von Budeč veröffentlichten (Šolle–Váňa 1983; Váňa 1995), in das 12. Jahrhundert gelegt. Die stratigraphische Situation im Südteil der Akropolis von Budeč deutete jedoch auf einen anderen Schluss hin.

An den angegebenen Stellen wurde nämlich ein Reihengräberfeld entdeckt (Abb. 2), dessen Gräber in die Steinzerstörung von untergegangenen Siedlungsbauten und einer inneren Befestigung eingelassen worden waren (Abb. 3), wobei eines der Gräber (Grab 34) des nach dem Untergang des Burgwalls angelegten kirchenlosen Reihenfriedhofs eine Münze enthielt, die die Funktion eines „Totenobolus“ hatte (Abb. 4). Bei dem Grab handelt es sich um die Bestattung eines Kindes, bei dessen rechter Hand ein in den Jahren 1100–1107 und 1109–1110 geprägter Denar von Bořivoj II. lag (Bartošková–Sláma 1997, 151, Abb. 3). Für die Datierung des Gräberfeldes und demzufolge auch für den Untergang des Burgwalls von Budeč ist es maßgebend, wann diese aus dem ersten Jahrzehnt des 12. Jahrhunderts stammende Münze in das Grab gelegt wurde.

Aus dem verfügbaren Fundprofil von in böhmischen und mährischen Gräberfeldern gefundenen Münzen geht hervor, dass die Gewohnheit, auf kirchenlosen Reihengräberfeldern „Totenoboli“ ins Grab zu legen, bislang mit dem engen Zeithorizont des 11. Jahrhunderts zusammenhängt und an der Schwelle des 12. Jahrhunderts aufhört. Auf Etagenfriedhöfen bei Kirchen hält diese Gewohnheit – wenn auch in weit geringerem Maße und durchweg mit unklaren Fundumständen – bis ins 16. Jahrhundert an. Gegenüber Reihenfriedhöfen, in deren Gräbern die überwältigende Mehrheit an Münzen gefunden wurden, ist bei den jahrhundertlang genutzten Etagenfriedhöfen bei Kirchen die Wahrscheinlichkeit einer Unversehrtheit der Gräber und dadurch auch von Belegen für die Tradition von „Totenoboli“ unvergleichlich niedriger. Die in unversehrten Gräbern von Reihen- und auch Etagenfriedhöfen gefundenen Münzen lagen am Kopf, im Mund, im Bereich der Brust oder des Beckens, am häufigsten jedoch in einer Hand (vor allem der rechten) oder in ihrer dichten Nähe. Funde von jeweils einer Münze in einem Grab bilden die überwiegende Mehrheit, es kommen jedoch auch zwei bis drei Münzen in einem Grab vor. Eine wichtig Feststellung ist die, dass es sich in Böhmen bei Funden von mehreren Oboli jeweils um Münzen des gleichen Herrschers handelte. Das gleiche gilt auch für Mähren, wo gegebenenfalls auch Münzen von zwei gleichzeitig herrschenden Regenten gefunden wurden (Abb. 1). In allen bisher in Böhmen und Mähren gefundenen Grabfunden mit mehreren Oboli handelt es sich demnach immer um chronologisch gleiche Prägungen. Diese Tatsache lässt den Schluss zu, dass jeweils aktuelle Münzen in die Gräber gelegt wurden, d.h. Prägungen, die zum Zeitpunkt der einzelnen Bestattungen gerade im Umlauf waren. Aufgrund dieser Erkenntnis kann man berechtigterweise davon ausgehen, dass der im ersten Jahrzehnt des 12. Jahrhunderts geprägte Denar von Bořivoj II. ungefähr im gleichen Zeitraum im Südteil der Akropolis von Budeč in das Kindergrab gelegt worden war. Wenn an diesen Stellen irgendwann zu Beginn des 12. Jahrhunderts Bestattungen erfolgten, dann fällt der Untergang der jüngsten Besiedelung und der Befestigung, d.h. der Untergang des Burgwalls von Budeč, in dessen Trümmern die Gräber des kirchenlosen Reihenfriedhofs eingetieft worden waren, bereits in die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts (Bartošková 1999, 726–731), und nicht in den Verlauf des 12. Jahrhunderts, wie es von den beiden Forschern, welche die Grabung auf der Akropolis von Budeč veröffentlichten, präsentiert wurde (Šolle–Váňa 1983, 35).

Die stratigraphische Situation am Südrand der Akropolis, die durch den Totenobolus die Korrektur der Datierung des Untergangs des Burgwalls von Budeč möglich machte, wurde gleichzeitig für eine Präzisierung der Chronologie der jungburgwallzeitlichen Keramik herangezogen (Bartošková 1999, 731–736). Bei dieser handelt es sich um Keramik, die in den Steinzerstörungen der jüngsten Siedlungsbauten vorkam und die

mit dem aufgrund der erwähnten absoluten Datierung der stratigraphischen Zusammenhänge in die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts datierten Untergang des Burgwalls zusammenhing. Die Keramik aus dem Untergangshorizont der Akropolis von Budeč wird vor allem durch zahlreich vertretene starkwandige Varianten des archaisch geschwollenen Randtyps repräsentiert (Abb. 5), was einen Typ jungburgwallzeitlicher Keramik darstellt, dessen Vorkommen allgemein frühestens in die Zeit um Mitte des 12. Jahrhunderts gelegt wurde (Čiháková 1984, 257; Boháčová–Frolík–Tomková–Žegklitz 1988, 181; Boháčová 1994, 13–16; 1997, 87–89; Dragoun 1996, 33, 36; Frolík–Smetánka 1998, 298). Aufgrund dessen, dass dieser Typ jungburgwallzeitlicher Keramik, der in der mittelböhmisches mittelalterlichen Umgebung nach und nach die Keramik mit kelchförmigem Rand ablöste, im Untergangshorizont der Akropolis von Budeč in großer Fülle vorkam und demnach noch während den Siedlungsaktivitäten auf dem Burgwall verwendet werden musste, hat sich erwiesen, dass der Anfang des Vorkommens von Keramik mit archaisch geschwollenem Rand ungefähr ein Jahrhundert früher, spätestens in die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts, fällt.

PhDr. Andrea **Bartošková**, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i, Letenská 4, 118 01 Praha 1,
bartoskova@arup.cas.cz